

Svensk glasnost utan perestrojka

Den socialdemokratiska 90-talsgruppens rapport

Det finns enligt Assar Lindbeck mer glasnost än perestrojka i socialdemokraternas 90-talsrapport. Förnyelsen av tjänsteproduktionen i den offentliga sektorn skall ske med vad som i sovjetiskt reformarbete kallas socialistisk tävlan, en uttunnad form för valfrihet och konkurrens. 90-talsrapportens praktiska förslag innebär, trots att retoriken kan ge ett motsatt intryck, en fortsättning av den tidigare förda politiken: fortsatt socialisering av familjens inkomster och landets sparande.

Svensk socialdemokrati övertog från marxismen en ideologisk spänning mellan vad Herbert Tingsten kallat "det stora" och "det lilla" perspektivet (Tingsten [1941]). I det stora perspektivet skulle partiet invänta den rätta tidpunkten för att socialisera produktionsmedlen och att ersätta "marknadens anarki" med en planmässig hushållning; enligt den "rena" marxistiska läran skulle detta ske i samband med det kapitalistiska samhällets historiskt ödesbundna sammanbrott. I det "lilla" perspektivet skulle partiet däremot satsa på en förbättring av arbetarnas materiella villkor inom det kapitalistiska samhällets ram, exempelvis via socialförsäkringar, socialpolitik, progressiv beskattning, arbetsmarknadslagstiftning, fysisk samhällsplanering etc.

Som Tingsten påpekade fanns det en uppenbar spänning mellan dessa båda

perspektiv. Om reformpolitiken i det lilla perspektivet blev framgångsrik skulle sannolikheten minska för att det kapitalistiska samhället verkligen skulle bryta samman. Möjligen skulle också det folkliga stödet för att via politiska beslut avskaffa kapitalismen tyna bort. Särskilt sedan socialdemokratin erövrat den politiska makten minskade emellertid spänningen mellan de två perspektiven. Det pragmatiskt inriktade reformarbetet i det lilla perspektivet inom det kapitalistiska systemets ram började alltmer ses, inte som ett provisorium i väntan på det kapitalistiska samhällets sammanbrott, utan som en reformistisk väg att *gradvis* realisera ett socialistiskt samhälle (Lindbeck [1952]).

Allt eftersom förslag om förstatligande av produktionsmedlen kom i bakgrunden blev svensk socialdemokrati, särskilt under de första decennierna efter andra världskriget, i praktiken främst ett socialreformatoriskt parti. Politiken blev alltmer inriktad på inkomstutjämning, ekonomisk trygghet och grundläggande social service för breda medborgargrupper, ex-

Professor ASSAR LINDBECK är chef för Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet.

empelvis när det gäller undervisning, sjuk- och hälsovård, åldringsvård och så småningom också barnomsorg. Den socialistiska retoriken behölls visserligen, inte minst vid Första Maj, vid partikongresser och i ideologiska dokument. Men praktiken blev pragmatisk, eftersom partiet i den faktiska politiken accepterade både marknadshushållning och privat företagsamhet inom varuproduktionen.

Men även i dag, när de marxistiskt inspirerade systemen runt om i världen bryter samman framför våra ögon, an knyter det svenska socialdemokratiska partiet i högtidliga sammanhang till det marxistiska ideologiska arvet. Det sker också i den rapport som partiets representativt sammansatta sk 90-talsgrupp publicerade hösten 1989; rapporten kommer nedan att helt enkelt kallas *90-talsrapporten*. Det är inte enbart nostalgi när rapporten i Karl Marx anda utropar: "Mänsklighetens historia är historien om klasser, klassklyftor och klasskamp" (s 11). Drömmen om centralplanering, förstatligande och kollektivt ägande – ett slags ideologisk fundamentalism – har nämligen hela tiden funnits kvar som *en ideologisk underström* i partiet. Denna underström kommer då och då till ytan, i både retorik och politik. Det sker särskilt i samband med allmänna internationella och nationella politiskt-ideologiska radikaliseringsrörelser av samhällsdebatten, såsom omedelbart efter andra världskriget ("planhushållningsdebatten") och i samband med 1968 års ny-vänstervåg. Den fundamentalistiska underströmmen tenderar däremot att avta i styrka i samband med ideologiska liberaliseringsvågor, såsom under 1950- och 1980-talen, då samhällsdebatten i stället präglades av förord för frihandel, flexibilitet, valfrihet, marknadslösningar och privat företagsamhet.

Attityder till marknadsekonomi

Jag kommer i denna artikel om *90-talsrapporten* att helt koncentrera mig på fundamentala *systemfrågor*, dvs valet mellan, å ena sidan, marknadshushållning och privat företagsamhet, och, å andra sidan, politiskt-administrativ planering och kollektivt ägande.

I och med att partiet har accepterat marknadsekonomi och privat företagsamhet inom varuproduktionen skulle man kanske ha väntat sig ett ökat intresse för att förbättra marknadshushållningens funktionsförmåga. Bestämmer man sig för att acceptera marknadshushållning vore det logiskt att se till att den får fungera effektivt, dvs utan alltför mycket grus i maskineriet. Men märkligt nog har intresset inom socialdemokratien för väl fungerande marknader sällan varit ett viktigt inslag i partiets politik, troligen på grund av partiets ideologiskt ambivalenta inställning till marknadsekonomi och privat företagsamhet.

Det tog exempelvis lång tid innan partiets representanter förstod att det svenska skattesystemet, kreditmarknadsregleringarna, valutareglerna och jordbrukspolitikerna allvarligt skadar den svenska ekonomins funktionsduglighet. Omprövningarna på dessa områden under 1980-talet har också resulterat i ideologiska konvulsioner och även i vissa taktiska reträtter; ett exempel på det senare är den sk valpskatten på finansiella transaktioner, som motverkat en del av ambitionerna med kreditmarknadens avreglering.

Detta begränsade intresse för marknadshushållningens funktionsduglighet och den privata företagsamhetens villkor återspeglas också i *90-talsrapporten*. Det sägs där mycket litet om skattesystemets och regleringarnas negativa effekter på ekonomins funktionsduglighet. Inte heller diskuteras vad man kan göra för att motverka konkurrensbegränsningar, eller för att stimulera nyföretagande och till-

växt av små och medelstora företag. Rapporten är också ganska tyst om vad som kan göras för att stimulera kompetensuppbyggnad hos arbetskraften genom investeringar i humankapital, forskning och teknikutveckling. 90-talsgruppen tar inte heller upp frågan om det privata sparandets betydelse för en livskraftig privat företagsamhet.

90-talsgruppen gör vissa bugningar för marknadssekonomi som princip, när man säger att marknadshushållning är "... ett smidigt sätt att anpassa produktionen till konsumenternas önskemål och till den tekniska utvecklingen" (s 235). Men man fortsätter: "Marknadsprisbildningen är därför ett bra sätt att organisera hela det spektrum av produktionen som inte handlar om *direkt fundamentala behov*" (förf kurs). Med den sistnämnda begränsningen är det egentligen svårt att förstå varför arbetsgruppen kan acceptera marknadsprisbildning på mat, kläder, villor, bostadsrätter, hushållsmaskiner, hushålls- och hygienartiklar, möbler, cyklar osv. Om man däremot verkligen ansåg att marknadshushållning vore "ett smidigt sätt att anpassa produktionen till konsumenternas önskemål och till den tekniska utvecklingen" vore det då inte speciellt viktigt att använda denna smidiga och effektiva mekanism just för att tillgodose medborgarnas "fundamentala behov"? Skulle man inte möjligen också, tvärt emot 90-talsgruppens åsikter, kunna hävda att det är speciellt viktigt just på tjänsteområdet att låta den enskilde konsumenten styra produktionsinriktningen och att tillåta individuell valfrihet, eftersom individens upplevelse av tjänsternas kvalitet beror på rent personliga egenskaper hos kunder och leverantörer? Från den synpunkten kan man tänka sig att centralplanering och politiskt-administrativ styrning är mer problematisk på tjänsteområdet än på varuområdet.

Från statsocialism till korporativism

Den fundamentalistiska underströmmen inom svensk socialdemokrati inkluderar många olika komponenter, och dessa varierar i relativ styrka över tiden. Den statssocialistiska traditionen är endast *en* komponent bland flera. Uppenbarligen har den under senare decennier fått allt mindre betydelse, åtminstone tills vidare. Detsamma gäller också ambitionerna om en aktiv statlig styrning av näringslivet, som dock fick ett tillfälligt uppsving strax efter 1968 års ny-vänstervåg.

Trots att den statssocialistiska traditionen således minskat i betydelse inom det socialdemokratiska partiet finns statsocialistiska inslag kvar i *90-talsrapporten*. Det gäller exempelvis dess förslag om att öka den offentliga sektorns finansiella sparande från cirka 2 till 5-7 procent av BNP. Men av större betydelse är att den "fackliga", eller "korporativa", kollektivismen vuxit i styrka inom svensk arbetarrörelse. Denna inriktning är naturligtvis främst företrädd av LO och dess fackförbund. Beslutet om kollektiva fonder som kontrolleras av fackliga företrädare, eventuellt i samarbete med politiker, är givetvis det mest uppenbara uttrycket för denna ideologiska hållning. I 90-talsgruppens rapport återspeglas denna inriktning bland annat av förslagen om att i stor skala använda AP-fonderna för aktieplaceringar, som uppenbarligen skall kontrolleras och förvaltas av ungefär samma grupper som i dag styr löntagarfonderna, dvs fackliga och politiska företrädare. 90-talsgruppens förslag om "förhandlad inkomstpolic" ligger också väl i linje med partiets korporativistiska inriktning under de senaste decennierna. 90-talsgruppens förslag på dessa punkter måste naturligtvis ses inte bara som ett utslag av en kollektivistisk ideologisk tradition inom partiet utan också som en återspeglning av de fackliga funktionärernas inflytande över partiets politik, med sikte på att

vidga de fackliga företrädarnas verksamhetsområde och maktpositioner i samhället. En praktisk-politisk illustration till partiets korporativa inriktning är också den socialdemokratiska regeringens benägenhet att försöka göra upp (och alltså inte endast diskutera) med fackliga organisationer *innan* man lägger förslag för riksdagen, såsom när det gäller 1989 års förslag till skattereform och kommunalisering av skolan.

Man saknar i 90-talsrapporten *en seriös diskussion* av dessa viktiga frågor. Vilken betydelse skulle det exempelvis få för aktiemarknaden att en så stor institution som AP-fonden uppträder som ägare på aktiemarknaden? Inte heller sägs något om ändamålsenligheten av att politiker och fackliga företrädare ges en allt större roll som förvaltare av ägande i näringslivet. *Men framför allt visar man inte någon medvetenhet om svårigheterna för ett pluralistiskt samhälle att över huvud taget överleva om de fackliga organisationerna, utöver sitt redan stora inflytande på arbetsmarknad och inom politik, massmedier och offentlig förvaltning, också skulle kontrollera stora delar av ägandet av produktionsmedlen i vårt land.*

För Sveriges framtid som ett pluralistiskt samhälle är det helt avgörande att svenska folket får klart för sig de konsekvenser som följer av en fortsatt fackligt-korporativ expansion både inom politik och när det gäller kontroll av ägandet av produktionsmedlen. Inte heller ser man i rapporten någon diskussion om möjligheterna att bryta den privata maktkoncentrationen i näringslivet med andra metoder än att öka den politiska och fackliga makten över näringslivet. Det förekommer inte heller någon diskussion i rapporten om hur man skulle kunna öka förmögenhetsspridningen i samhället genom att underlätta sparande bland breda befolkningsgrupper. 90-talsgruppen är i själva verket mycket negativt inställd till privat sparande, vilket framgår av formuleringen: "För att nå ett stort, positivt hus-

hållssparande krävs det att den privata sektorn gödslas med stimulansen att öka de redan rikas förmögenheter" (s 266). För att bedöma detta yttrande bör man ha klart för sig att de disponibla inkomsterna hos "de rika", definierade exempelvis som *hushåll* med disponibla inkomster över cirka 250 000 kronor (dvs hushåll i de översta fem percentilerna av fördelningen av disponibla inkomster) utgör knappt 15 procent av hushållssektorns samlade disponibla inkomster. Man skulle därför vilja ha en diskussion om varför det är så omöjligt att skapa förutsättningar för privat sparande på basis också av de återstående 85 procenten av hushållssektorns inkomster.

Familiens socialisering

Den socialistiska ideologin har inte enbart omfattat en vision om kollektivisering av företag och om planhushållning inom varuproduktionen. Vissa grenar av den socialistiska traditionen innehöll också en vision om kollektiv konsumtion och offentlig styrning av familjen, som inte alltid ansågs ha tillräcklig "expertis" att på egen hand välja varor och tjänster på marknaden eller att ta hand om barnens uppfostran.

Ett ökat inslag av kollektivboende för familjer framställdes i detta sammanhang som en väsentlig reform. Men vad som framför allt betonades var vikten av att skapa vad makarna Myrdal ofta kallade "storbarnkammare" för barnen och "en fortsatt kollektivisering av barnuppfostran och barnuppfostran". (Myrdal [1935], s 387.) En annan central tanke var att den offentliga sektorn i ökad utsträckning skulle planera för familjen genom "lämpliga" konsumtionsvaror, som skulle produceras i långa serier, gärna av offentliga institutioner och företag, exempelvis när det gäller bostäder, kläder, skor och pedagogiska leksaker. Tanken fanns med i den socialistiska efterkrigsdebatten,

också i *Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram* 1944, men den kom i bakgrunden under de följande decennierna.

I verkligheten blev det inte någon omfattande offentlig styrning av produktion och konsumtion av standardiserade vardagsvaror. Ett par av de blygsamma spår som dessa ambitioner avsatt är Konsumentverket och Boverket. I stället blev det *hushållens personliga tjänster* som den offentliga sektorn i ökad utsträckning tog hand om.

En grundläggande "objektiv" förutsättning för denna utveckling har naturligtvis varit demografiska faktorer, exempelvis det ökade antalet åldringar och de mindre familjerna, samt familjens ändrade roll i samband med bland annat rationaliseringen av hemarbetet och förändrade attityder bland gifta kvinnor till förvärvsarbete. Den utflyttning av funktioner från familjen som skett under senare decennier kan därför inte betecknas som något slags "politiskt-ideologiskt påfund".

Däremot skulle naturligtvis hushållens ökade behov av service alternativt ha kunnat tillgodoses genom att hushållen själva köpt tjänsterna på en öppen marknad, inklusive från föräldrakooperativ. Den offentliga sektorn skulle därmed ha kunnat nöja sig med att hjälpa till med *finansieringen* av dessa tjänster, utan att själv producera dem. Detta skulle exempelvis ha kunnat realiseras via diverse socialförsäkringssystem eller till och med selektiva subventioner till förmån just för tjänster av detta slag.

Skälen till den omfattande socialiseringen av produktionen av personliga tjänster i Sverige är inte så lätt att klargöra. En orsak är troligen politiska ambitioner att bestämma tjänsternas utformning och att ransonera tjänsternas fördelning, vilket kanske framstår som enklare om produktionen sker i offentliga organ. Ett viktigt inslag i dessa ambitioner har troligen också varit en önskan att "homogenisera" den uppväxande generationen för att öka jämlikheten och minska segre-

gationen i samhället. Familjen har bland radikaler ofta framstått som ett hinder för jämlikhet.

I samband med utbyggnaden av såväl traditionella transfererings- och trygghetssystem som offentlig tjänsteproduktion kom, som vi vet, också en omfattande *socialisering av hushållens inkomster* till stånd. Det kan enklast avläsas av att de offentliga utgifterna stigit till över 60 procent av BNP och skatterna till cirka 55 procent av BNP. Schematiskt kan man därför kanske säga att skillnaden mellan traditionell socialism och en välfärdsstat av svensk typ är just att det blev hushållens inkomster och tjänsteproduktion, snarare än företagen och dessas varuproduktion, som blev socialiserad.

Förnyelse av den offentliga sektorn?

Finns det då inga tvivel i *90-talsrapporten* på den offentliga sektorns verksamhet efter de senaste årens kritik av de offentliga tjänstemonopolen? Jo, författarna erkänner att det finns oro och missnöje bland medborgarna. Även vissa reformer ställs i utsikt: "Den offentliga sektorn skall erbjuda medborgarna större möjlighet att välja utbildningslinje, låta barnen få den pedagogiska inriktning i grundskolan man tycker bäst om, välja den medicinska teknik man tror på eller sjukhus som har den bästa vården" (s 20).

Rapportens författare oroar sig också, på ett principiellt plan, över att samhällsutvecklingen (inklusive den offentliga sektorns ökade ansvar för individens dagliga liv?) resulterat i en situation där den enskilde inte längre tar tillräckligt ansvar för sitt eget och sina medmänniskors liv: "Många har uppfattningen att om problem uppstår, så är det 'myndigheternas' sak att ta hand om det – även om det är rena bagateller". Arbetsgruppen uttalar också oro över att många vuxna har "... avsagt sig sitt ansvar som medmänniskor ..." (s 35).

Ja, till och med Hans Zetterbergs funderingar om "den lilla och den stora världen", tycks ha gjort intryck på författarna: Människan sägs ha flera olika sidor, som ibland kommer i konflikt med varandra: "... hon är egoistisk/solidarisk, girig/generös, konkurrerande/samarbetsvillig, hämndlysten/förlåtande, oberoende/trygghetssökande. I den lilla familjen kan de olika sidorna balanseras informellt. I det stora samhället behövs mer tydliga normer och regler så att de positiva och ljusa sidorna hos människan stärks" (s 50).

Men när kommittén kommer till sina konkreta förslag visar det sig att talet om valfrihet, initiativ och individualism har belagts med betydande begränsningar: valfrihet och konkurrens när det gäller personliga tjänster till familjen skall bara gälla inom den offentliga sektorn. Några sympatier för tanken på konkurrens från andra huvudmän syns knappast.

Man ansluter sig till traditionella tankar inom området offentlig administration beträffande metoder att uppnå ökad effektivitet i den offentliga sektorn, genom exempelvis decentraliserat ansvar, programbudgetering och jämförande analys av olika enheter. Detta är naturligtvis mycket okontroversiella förslag. Arbetsgruppen har säkert rätt i att mycket står att vinna på sådana administrativa reformer. För alla som oroar sig för bristande effektivitet i den offentliga sektorn finns det därför all anledning att hälsa dessa förslag med sympati.

Men det är uppenbart att 90-talsgruppen inte är beredd att acceptera mera långtgående förslag om konkurrens utifrån, nyetablering och valfrihet mellan tjänster som produceras av företag som representerar olika företagsformer och huvudmän. Det är alltså fråga om en mycket uttunnad form av konkurrens och valfrihet, närmare bestämt vad som i sovjetiskt reformarbete kallats "socialistisk tävlan". På den punkten är kommittén mycket klar. Men utan etableringsfrihet

blir varje form av konkurrens urvattnad. Det är också svårt att åstadkomma nedläggning av illa skötta enheter utan konkurrens. Men framför allt är det endast genom att tillåta olika *alternativ* inom serviceområdet som det över huvud taget går att få information om vad konsumenterna verkligen vill ha och hur effektivt olika slags tjänster faktiskt kan produceras.

Politikerna skall, enligt 90-talsgruppen, behålla sin kontroll över produktionen av väsentliga personliga tjänster till hushållen: "Politikerna skall bestämma vad som skall produceras och för vem, men inte hur" (s 189). Det framgår av resonemanget att de som skall bestämma "hur" är de olika offentliga myndigheterna och serviceenheterna: "Personalen skall stå i centrum för förändringen" (s 189).

För en ekonom som vant sig vid tanken att det är *konsumenten* som skall styra produktionen är det något förvånande att just konsumenten kommit bort i resonemanget om vad som skall produceras, för vem, och hur. Att detta inte är någon glömska framgår av rapportens formuleringar på andra punkter: "Som medborgare kan vi påverka det politiska systemet och den offentliga sektorn genom att rösta och arbeta politiskt. Där har valfriheten inte samma avgörande betydelse" (som på marknaden för konsumtionsvaror) (s 198). Någon valfrihet med återkoppling på produktionsinriktningen via konsumenternas individuella beslut, som i ett marknadssystem, kan arbetsgruppen uppenbarligen inte tänka sig: "Men våra förslag innebär inte att det är medborgarnas fria val som direkt ska slå igenom på resurstilldelningen" (s 200).

Individens möjlighet att styra produktion och konsumtion av personliga tjänster skall även i framtiden gå via medborgarens politiska inflytande. Även i fortsättningen är det, i Hirschmans terminologi, endast "voice-metoden" som skall gälla. "Exit-metoden", dvs påverkan av produktionens och konsumtionens inrikt-

ning genom att konsumenten kan överge producenter som man inte tycker om, till förmån för andra producenter, fäster man i rapporten inte något större avseende vid: "vill föräldrar ha Waldorfpedagogik eller Montessoripedagogik, så bör självfallet den lokala skolstyrelsen erbjuda det inom grundskolans ram" (s 203).

Det är uppenbart att den vision som författarna har om det lämpliga ekonomiska systemet för tjänsteproduktionen är *den planerade ekonomin*. Information, styrning och produktion skall ske genom politiska och administrativa processer och inte genom marknadsprocesser, dvs inte via den enskilda individens eget val inför flera alternativa huvudmän på en öppen marknad: "... politikerna söker och får information om vad medborgarna tycker om t ex vårdens och utbildningens kvalitet" (s 194). Politikerna skall sedan *dels ge* "tydliga signaler till personal och chefer om vad som är bra", *dels flytta* "... resurser och personal från enheter som är sämre till enheter som är bättre – eller till sämre enheter som bör förbättras" (s 194).

Det ekonomiska system som 90-talsgruppen förordar när det gäller *produktion av väsentliga tjänster för hushållen* är alltså ett system som ligger betydligt närmare det traditionella sovjetiska ekonomiska systemet än västerländsk marknadsekonomi. Den stora skillnaden mot det sovjetiska ekonomiska systemet är naturligtvis att den politiska demokratin och den fria opinionsbildningen i alla fall ger medborgarna en aktiv "voice-mechanism" att påverka tjänsternas utformning. Men vad en läsare saknar i 90-talsgruppens rapport är en övertygande diskussion om *varför* konkurrens, nyetablering och valfrihet, liksom en direkt återkoppling från konsument till producenter, är så mycket mindre viktig när det gäller "fundamentala" tjänster än när det gäller varor.

I viss utsträckning beror kanske arbetsgruppens dogmatiska förkastelse

över marknadshushållning när det gäller "fundamentala behov" på att man inte visar någon förståelse för möjligheten att påverka *fördelningen av "fundamentala" tjänster* med andra metoder än offentlig produktion och ransonering av dessa. Man visar, med andra ord, inte något större intresse för möjligheten att särskilja *finansiering och produktion*, exempelvis genom försäkringssystem och service-checkar, sk "voucher-system", som den enskilde individen efter eget huvud får använda för att köpa offentligt, kooperativt eller privat producerade tjänster – en tanke som är vanlig bland ekonomer som arbetar inom offentlig ekonomi (se exempelvis Blomquist [1980]). Därmed missar 90-talsgruppen både möjligheten att uppnå en effektiv produktion av tjänster till hushållen och möjligheten att medge valfrihet för den enskilde. Sammanfattningsvis kan man säga att 90-talsgruppens rapport visar medvetenhet om de problem som är förknippade med en stor offentlig sektor. Men den retoriska öppenheten motsvaras inte av någon större öppenhet när det gäller praktisk politik. Det finns mer glasnost än perestrojka i 90-talsrapporten.

Slutord

Helt allmänt kan man kanske säga att svensk socialdemokrati från sekelskiftet och fram till början av 1970-talet utvecklades från ett parti inriktat på statssocialism till ett parti med sikte på ekonomisk trygghet och inkomstfördelning. Men under senare decennier har partiet ånyo ändrat inriktning. Samtidigt som man i praktiken har accepterat marknadshushållning och konkurrens på *varuproduktionens* område och (åtminstone tillfälligt) ytterligare avlägsnat sig från den traditionella statssocialistiska modellen, har partiet alltmer satsat på offentligt finansiellt sparande, fackligt-kollektiv kontroll av ägandet av produktionsmedlen och en

omfattande socialisering både av familjens arbetsinkomster och av tjänsteproduktion för hushållen.

På dessa viktiga punkter är *90-talsrapporten* långt mer socialistisk än exempelvis *Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram* från 1944. Medan den fackliga korporativismen kan sägas vara en centralistisk variant av den syndikalistiska traditionen inom arbetarrörelsen, går tanken på en socialisering av familjens arbetsinkomster och tjänsteproduktion snarast tillbaka på trettioalets visioner om en ökad kollektivisering av familjen och om "social ingenjörskonst" inom familjepolitiken – snarare än på den tidiga arbetarrörelsens marxistiska utopier om statsocialism.

Referenser

- 90-talsprogrammet*, [1989], En debattbok om arbetarrörelsens viktigaste frågor under 90-talet. Tidens förlag, Stockholm.
- Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram*. De 27 punkterna med motivering, [1944].
- Blomquist, Å, [1980], "Konsumentönskemål och effektivitet i sjukvården", *Ekonomisk Debatt*, Årg 8, Nr 1.
- Lindbeck, A, [1952], "Socialdemokratins kulturuppfattning", i *Kultur och Politik*, Föreningen Laboremus Femtio År. Tidens förlag, Stockholm.
- Myrdal, A och G, [1935], *Kris i befolkningsfrågan*. Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- Tingsten, H, [1941], *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*. Tidens förlag, Stockholm.